

Gabriel ANDREESCU

Prezența însemnelor religioase în școlile publice: o bătălie pentru viitorul învățământului

1. Sesizarea profesorului Emil Moise

La data de 12 august 2006, dl. Emil Moise, profesor de filozofie la un liceu din Buzău și tatăl unei fete înscrise la Liceul de artă „Margareta Sterian” din aceeași localitate, liderul oficiului din Buzău al Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, a trimis Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD) o petiție în care solicita anularea situației discriminatorii create prin prezența simbolurilor religioase în școlile publice – în afara orei facultative de Religie – cu referire particulară la liceul unde este înscrisă fiica sa. Conform petiției, discriminarea împotriva persoanelor agnostice sau de altă confesiune decât cea specifică simbolurilor religioase afectează formarea personalității umane autonome și creative a copiilor, iar acceptarea simbolurilor religioase – în mod specific al celor creștin-ortodoxe – care transmit „valori de inferiorizare” a femeilor încalcă egalitatea de șanse¹.

Autorul și-a argumentat pe larg conținutul petiției și l-a făcut cunoscut unor persoane și organizații recunoscute pentru interesul arătat apărării drepturilor omului². De altfel, subiectul era de câțva timp pe agenda de discuție a asociațiilor interesate de promovarea libertății de conștiință, gândire și religie. Asociația Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, în care Emil Moise este unul dintre cei mai activi membri, anunța în *Declarația sa de principii* că „a fost înființată pentru a atrage atenția asupra discriminărilor pe bază de credință și religie, și a combate astfel una dintre cele mai rezistente forme de discriminare prezente astăzi în România”³. Dacă societatea românească și autoritățile publice au devenit conștiente în timp de formele de discriminare care vizau alte categorii identitare, în schimb, nota Declarația, „discriminarea pe motive religioase se perpetuează la cote alarmante și rămâne, în general, necunoscută și neînțeleasă opiniei publice”.

O implicare semnificativă în demersul profesorului Emil Moise a avut-o și Centrul de Resurse Juridice. Centrul a depus la CNCD un *amicus curiae* în care interpreta la rândul-i prezența simbolurilor religioase în școlile publice drept o încălcare a libertății de religie și conștiință. La 13 noiembrie 2006, cu o zi înaintea audierii profesorului Emil Moise de către CNCD, mai multe organizații

¹ Textul integral al petiției apare în actualul număr al *NRDO*.

² Prima petiție a profesorului Emil Moise referitoare la situația simbolurilor religioase în școlile din județul Buzău este datată 3 februarie 2005 și a fost trimisă Inspectoratului Județean Școlar Buzău.

³ www.humanism.ro

neguvernamentale și personalități implicate în dezbaterile publice au publicat o scrisoare deschisă în care apreciau că deciziile CNCD reprezintă o contribuție deosebită pentru evoluția democratică a României și subliniau că audierea ce urma „vizează o problemă extrem de importantă, cu implicații majore la nivel național”⁴.

Colegiul Director al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării a fost conștient de importanța hotărârii pe care urma să o adopte. Este motivul pentru care a pregătit-o cu multă atenție, făcând o amplă cercetare comparată a situației din alte state și a contextului românesc. La data de 21 noiembrie 2006, CNCD a ținut o conferință de presă în care a adus la cunoștința opiniei publice conținutul deciziei sale. Motivația hotărârii a fost dată publicității la 5 decembrie 2006. Între timp, prevederile de fond ale deciziei CNCD deveniseră un subiect fierbinte al dezbaterilor publice.

2. Decizia Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării

Anterior petiției trimise CNCD, Emil Moise ridicase în justiție problema prezenței simbolurilor religioase pe pereții cancelariilor, holurilor și sălilor de clasă din Liceul de Artă „Margareta Sterian” din Buzău, unde învăța fiica sa. La data de 27 martie 2005, Tribunalul Buzău a dat dreptate Inspectoratului Județean Școlar chemat în instanță de dl. Emil Moise, considerând că prezența acestor simboluri nu încalcă – la modul general – libertatea de conștiință, gândire și libertatea credințelor religioase și egalitatea în drepturi ale elevilor, în particular, a fiicei reclamantului. Profesorul Moise a făcut recurs, iar Curtea de Apel Ploiești a confirmat, prin Decizia nr. 1917 din 20 iulie 2006, hotărârea Tribunalului Buzău. De reținut însă că unul dintre argumentele avute în vedere în timpul procesului a fost situația specială a Liceului de Artă „Margareta Sterian” în raport cu celelalte școli din Buzău. Icoanele expuse în această instituție, a susținut Inspectoratul, ar fi lucrări elaborate de elevii liceului și deci au statutul de „obiecte de artă”, și nu de simboluri religioase.

Domnul Moise a ridicat din nou în petiția adresată CNCD problema Liceului de Artă „Margareta Sterian” și pentru că una dintre sursele importante de legitimitate a preocupării sale era condiția de părinte a unui copil aflat în sistemul de învățământ. Întrucât decizia Curții de Apel Ploiești era definitivă și irevocabilă, Colegiul Director al CNCD a declarat că nu se pronunță asupra acestui prim capăt de cerere, urmând principiul autorității de lucru judecat.

Tema transmiterii în școală a unor „valori de inferiorizare a femeilor” nu a primit un răspuns explicit din partea CNCD. Totuși, în motivarea hotărârii, Colegiul și-a asumat, „în vederea soluționării petiției”, analizare raportului dintre stat și culte în România, sub aspectul respectării principiului egalității de șanse. În concluzia motivării, Colegiul Director a insistat că statul „trebuie să fie neutru și imparțial în relația sa cu diferitele religii, culte și credințe, privind valorile ce decurg din acestea”⁵. Nu a revenit însă asupra subiectului în hotărârea luată.

⁴ Scrisoarea deschisă este publicată în acest număr al *NRDO*.

⁵ Textul integral al hotărârii CNCD apare în actualul număr al *NRDO*.

În sfârșit, cu privire la tema generală a prezenței simbolurilor religioase în școlile publice, Colegiul Director al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării a decis să recomande Ministerului Educației și Cercetării reglementarea, într-un timp rezonabil, a situației simbolurilor care să aibă în vedere respectarea principiilor privind exercitarea dreptului la învățătură în condiții de egalitate, dreptul părinților de a asigura educația copiilor potrivit convingerilor lor religioase și filozofice, caracterul laic al statului și autonomia cultelor, libertatea de religie a copiilor în condiții de egalitate. Esența recomandării era însă cererea de afișare a simbolurilor religioase „doar în cursul orelor de religie sau în spațiile destinate exclusiv învățământului religios”. În acest fel, CNCD dădea dreptate petentului, prima persoană care în România ceruse autorităților publice să-și asume responsabilitatea cu privire la prezența elementelor religioase în învățământul public. Colegiul Director al CNCD își asuma ceea ce a devenit cea mai importantă și dezbătută hotărâre a sa de la înființare. Nu puține au fost persoanele care, în intervențiile lor în mass-media, au cerut demiterea membrilor Colegiului Director datorită hotărârii luate.

3. Dezbaterea publică asupra însemnelor religioase

Este imposibil să tratăm exhaustiv mulțimea intervențiilor publice în chestiunea prezenței simbolurilor religioase în școli – în esență, a icoanelor ortodoxe. Publicitatea, de către Emil Moise, a petiției sale, dar mai ales, hotărârea CNCD din 21 noiembrie 2006 au creat o adevărată furtună. S-au pronunțat în această chestiune parlamentari, partide, instituții – Ministerul Culturii și Cultelor, Ministerul Educației și Cercetării – culte, organizații seculare și religioase, personalități cunoscute pentru promovarea libertăților fundamentale sau, din contră, a unui stat ortodox, ziariști transformați în militanți și militanți care au recunoscut importanța dezbaterii prin presă în astfel de momente. Sinteza care urmează reprezintă mai curând o sugestie cu privire la tipologia luărilor de poziție.

Comisia pentru drepturile omului, culte și problemele minorităților naționale a Camerei Deputaților a susținut prin adresa nr. 6085/21.11.2006 că „situația de discriminare la care face referire petiționarul nu se justifică, având în vedere că decizia de a pune simbolurile religioase în școli este luată de conducerea instituției, dar cu acordul consiliilor profesionale și ale părinților”. La rândul ei, membrii Comisiei de învățământ a Camerei Deputaților au apreciat, la 21 decembrie 2006, că decizia CNCD „de interzicere a afișării icoanelor în școli” este neîntemeiată, argumentând că „fiecare unitate de învățământ ar trebui să aibă libertatea de a decide dacă afișează icoane în clase”. Este de reținut că această luare de poziție a fost exprimată după ce Ministerul Educației și Cercetării anunțase că se va adresa comisiilor de învățământ din Parlamentul României în legătură cu decizia CNCD⁶. Consilierul de la Secretariatul de Stat pentru Culte, Stelian Titus Gombos, a declarat, asumându-și apartenența instituțională, că dacă se „renunță ușor la apărarea icoanelor din școli, vom pactiza cu un precedent foarte primejdios!”⁷

⁶ Luarea de poziție este reprodusă în actualul număr al *NRDO*.

⁷ <http://www.patriarhia.ro/Stiri/2006/120.html>

Între culte, marea majoritate a celor 17 recunoscute nu s-au exprimat pe acest subiect. Biroul de presă al Patriarhiei BOR a dat pe 23 noiembrie un comunicat în care califica o eventuală decizie de excludere a simbolurilor „o măsură brutală și nejustificată de restrângere a libertății religioase”⁸. Poziția „oficială” a BOR a fost însoțită de o adevărată campanie împotriva autorului petiției și a CNCD. În declarația de presă a Mitropolitului Clujului, Bartolomeu Anania, acesta acuza o „minoritate agresivă”, „zeleși ate” care intenționează „eliminarea religiei din învățământul public”⁹. Mitropolitul intra în largă categorie a celor care l-au insultat pe petent și susținători numindu-l pe dl. Moise „iconoclastul cu certificat de sănătate mintală”¹⁰. Purtătorul de cuvânt al Patriarhiei și alți reprezentanți ai BOR i-au repetat mesajul și stilul.

O poziție diferită și importantă prin singularitatea ei între culte a avut conducerea Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea. Aceasta a salutat decizia CNCD, aflată în conformitate cu principiul separației statului de biserică, statul și instituțiile sale, inclusiv școlile publice, netrebuind „să se implice în promovarea și susținerea învățăturilor și valorilor unei anumite religii sau confesiuni religioase”¹¹.

Promotorii poziției Bisericii Ortodoxe, principala dacă nu singura „beneficiară” a prezenței icoanelor în școli, au apelat la numeroase personalități publice care erau potențiali susținători ai poziției BOR. Academicianul Florin Constantiniu a vorbit despre „Revenirea la practici ale ateismului comunist – izgonirea simbolurilor religioase creștine din școli – (...) fenomen pe cât de surprinzător, pe atât de dăunător”¹². Un alt istoric, academicianul Dinu C. Giurescu, s-a adăugat aceleiași atitudini acuzând Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării de a-și fi schimbat prin propunerea sa menirea „în aceea de Consiliu Național pentru aplicarea și extinderea discriminării la nivelul unei țări întregi”¹³.

Scriitorul Augustin Buzura a cerut la rândul lui să fie „adăugat la lista celor care se împotrivesc deciziei greșite a CNCD”. Luarea de poziție a academicianului Virgil Cândea a fost mai curând o diatribă¹⁴: „Toată această poveste este clădită pe o bază de confuzie din partea unor oameni lipsiți de o educație fundamentală religioasă, de

⁸ Comunicatul apare în actualul număr al *NRDO*.

⁹ Declarația este datată 20 decembrie 2006. Bartolomeu folosește ca argument, bizar, și „celebra Pace de la Cozia”, cum o numește, din 22 ianuarie 1999, când „între minerii dezlănțuiți și un guvern speriat de iminența unui război civil, a fost posibilă datorită prezenței icoanelor în sala de conferință, prin care confruntarea a devenit dialog” (<http://www.ziuaadj.ro/modules.php?name=News&file=article&sid=3438>).

¹⁰ Într-un mod asemănător, ziaristul Dan Ciachir declara: „Dacă [pe Emil Moise] îl frustrează prezența unei opere de artă înseamnă că are un dezechilibru psihic și ar trebui să fie dus la psihiatru. Îi recomand să meargă la doctorul Tudose (medic psihiatru, *n.n.*) pentru a se trata”.

¹¹ Comunicatul apare în actualul număr al *NRDO*.

¹² Academicianul Constantiniu le-a numit chiar „practici staliniste” (<http://www.salvati-icoanele.info/2006/11/24/noi-opinii-ale-unor-personalitati-privind-pastrarea-simbolurilor-religioase-in-scoli/>).

¹³ <http://www.patriarhia.ro/Stiri/2006/120.html>

¹⁴ Ar fi de notat în context că fostul lider liberal Dan Amadeo Lăzărescu declarase pe un post de televiziune că înainte de Revoluție, prin intermediul lui Virgil Cândea, primea ordine de la Securitate să facă propagandă împotriva Ungariei la simpozioane internaționale.

componentele fundamentale religioase din viața omului. Cred însă că mai este ceva. Există o convingere a semidoctului (...) conform căreia o atitudine antireligioasă reprezintă un semn de elevație intelectuală. Este una dintre mândriile prostului că el are o opinie personală, și anume că este ateu. Își permite să blasfemeze, să lovească în anumite lucruri sfinte. Aceasta și dă prostului un sentiment că este un om de calitate. Vă dați seama despre ce fel de oameni este vorba din reacțiile lor exagerate. Nefericitul care alunecă într-o exagerare de acest gen are sentimentul că e ceva de capul lui”¹⁵.

În cea mai mare parte, stigmatizarea a ținut loc analizei de fond¹⁶. Susținătorii necesității de a elimina din școli simbolurile religioase au fost numiți „fanatici ai drepturilor omului”. Cum s-a exprimat președintele Institutului Cultural Român, profilul acestora ar fi acela de „militant intratabil, un activist agitat, un mohorât meticulos și un maniac bine organizat. El descoperă violări intolerabile ale principiului acolo unde oamenii obișnuți văd, eventual, defecte ale conviețuirii”¹⁷. Directorul revistei *Dilema veche* i-a așezat în categoria ateilor și a folosit un limbaj ofensator. Singurul argument invocat de instituțiile și personalitățile publice împotriva hotărârii CNCD a fost necesitatea de a acorda părinților și școlii competența de afișare a simbolurilor religioase în școli – i.e., decizia să fie luată la nivel local. Conform lui Andrei Cornea, dacă acest lucru displace unor minorități de credință care resping icoanele „le rămân școlile confesionale”¹⁸. Or, plasarea deciziei exclusiv la nivelul părinților și școlii este cu totul depășită de doctrina contemporană a drepturilor și libertăților, care are ca principiu suprem „interesul superior al copilului”. Ca „normă fundamentală a dreptului internațional al drepturilor omului”, interesul superior al copilului implică intervenția statului¹⁹. Atunci când instrumentele internaționale subliniază dreptul părinților de a opta pentru educația religioasă a copiilor, aceasta are în vedere nevoia unei contraponderi la eventualele încercări de îndoctrinare a copiilor de către stat, nu oferirea unei atitudini dictatoriale la dispoziția părinților. Conform judecătorului L. Kellberg, „ar fi greu de conceput că autorii (Convenției europene a drepturilor omului) ar fi intenționat să asigure părinților ceva de genul unor puteri dictatoriale asupra educației copiilor lor”²⁰.

¹⁵ <http://www.patriarhia.ro/Stiri/2006/120.html>

¹⁶ Profesorul Emil Moise a primit însă, prin email, acest mesaj care reprezintă o amenințare nevoală: „Se spune că în viață se primesc trei avertismente, după care ești eliminat. Primul a fost emisiunea TV, al doilea e emailul acesta, al treilea va urma (...), probabil o bătaie dată de necunoscuți și, în final, un accident pe trecerea de pietoni...”.

¹⁷ Horia-Roman Patapievici, Despre noul fanatism, în Evenimentul zilei din 23 Noiembrie 2006.

¹⁸ Andrei Cornea, Simboluri religioase, în Revista 22 nr. 880 din 16-22 ianuarie 2007.

¹⁹ Geraldine van Bueren, The Right to be the Same, The Right to Be Different: Children and Religion, în Tore Lindhol, W. Cole Durham, Bahia G. Tahzib-Lie (eds.), *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2004, p. 562.

²⁰ Idem, p. 568.

4. Observații cu privire la Decizia CNCD privind însemnele religioase

4.1. Tema „valorilor de inferioritate”

Opiniile scrise s-au aflat în competiție cu marele număr de dezbateri, de *talk-show*-uri și dialoguri televizate. În ciuda numărului considerabil al celor care au criticat decizia CNCD și pe autorul petiției, nu poate fi găsită nicio analiză care să fi adus argumente de substanță împotriva acesteia și, deci, utilă într-o analiză tehnică a deciziei CNCD²¹. Am în vedere argumentele specifice domeniului în discuție²². Profesorul Emil Moise a venit cu observații critice în recursul său, nemulțumit fiind de felul în care CNCD a tratat două dintre cele trei capete de cerere ale petiției sale²³. Voi analiza în continuare câteva dintre ideile Colegiului Director al CNCD expuse în hotărârea care cerea eliminarea simbolurilor religioase din școlile publice – exceptând ora de Religie.

Am arătat că CNCD nu a dat un răspuns explicit cu privire la tema „valorilor de inferiorizare a femeilor”, dar a asumat unul implicit prin refuzul de a se pronunța în această chestiune, invocând principiul neutralității statului. Astfel, CNCD a făcut referire la poziția Curții Europene a Drepturilor Omului care „a sintetizat clar și precis raporturile dintre stat și religie” în comentariul la cauza *Hassan și Tchaouch c. Bulgaria*. Citez din Hotărâre: „exercițiul prerogativei de reglementare în materie și în relația sa cu diferitele religii, culte și credințe, statul trebuie să rămână neutru și imparțial, acesta fiind imperativul unei «mențineri» a pluralismului și a bunei funcționări a regulilor democrației”.

Se pune însă întrebarea: dacă statul trebuie să fie „neutru și imparțial” în „relația sa cu diferitele religii, culte și credințe”, atunci cum se explică faptul că statul român face distincția dintre comunitățile cărora le recunoaște statutul de culte, cu multe avantaje pentru ele în ce privește exercitarea religiei proprii și restul comunităților de credință, care nu se bucură de aceleași drepturi conferite prin lege?²⁴ Nu înseamnă

²¹ Luarea de poziție a Civic Media, la care s-au asociat „zeci de organizații și sute de personalități” rămâne o simplă enumerare de instrumente internaționale în favoarea libertății de religie. Acestea, evident, pot fi invocate la fel de legitim de către partea adversă.

²² Cu alte cuvinte, din domeniul teoriei drepturilor și libertăților, filozofiei dreptului și a științelor politice. Problema prezenței icoanelor în instituțiile de învățământ nu constituie o problemă teologică. Însă, chiar și așa, ar fi de observat că invocarea, în context, a necesității unei culturi teologice a rămas doar o formă de stigmatizare a celor ce susțin retragerea icoanelor din instituțiile publice – a se vedea, spre exemplu, pozițiile unor teologi (Radu Preda, Mihail Neamțu, Mircea Platon, Cristian Bădiliță) ori ale unor susținători ai abordării teologice (Andrei Pleșu, Teodor Baconski). Negarea de către aceștia a competenței teologice a preopinienților nu a adus nicio perspectivă teologică propriu-zisă (a se vedea, spre exemplu, dezbaterile teologice asupra androcentrismului în *Karl Rahner*, *Theological Investigations XX: Concern for the Church*, Crossroad, New York, 1981).

²³ Recursul este reprodus în actualul număr al *NRDO*. Printre altele, dl. Moise a ținut să atragă atenția că nu a susținut niciodată retragerea picturilor copiilor, indiferent de reprezentările pe care le conțin, pe pereții Liceului de Artă din Buzău aflându-se icoane sfințite cu rol confesional.

²⁴ Colegiul CNCD susține și că „în România elementul creștin este exprimat în spațiul public prin stema țării, prin finanțarea cultelor și a învățământului confesional și prin asigurarea învățământului religios în școlile publice”. În realitate, de vreme ce se recunosc și se finanțează culte și învățământul confesional al unor comunități necreștine – musulmană,

oare introducerea unui regim al cultelor cu mai multe categorii de actori religioși o negare a acestui principiu? Dacă se consideră legitimă această stare de fapt, rezultă că ideea generală a „neutralității și imparțialității” este de fapt circumscrisă la un anumit tip de obligații. Una a fost clarificată în cauzele *Serif c. Grecia, Agga v. Grecia*: dacă într-o comunitate religioasă divizată apar anumite tensiuni, expresie inevitabilă a pluralismului, rolul autorităților statale nu constă în eliminarea cauzei tensiunilor prin suprimarea pluralismului, ci în asigurarea tolerării reciproce a grupurilor concurente. Cu alte cuvinte, statul nu intervine în conflictele de natură dogmatică. El acționează, firesc, în raport cu garantarea unui cadru de manifestare a tuturor opțiunilor dogmatice, ceea ce înseamnă introducerea condițiilor necesare ca tensiunile să nu devină incontrolabile.

O altă expresie a „neutralității și imparțialității” statului în ceea ce privește recunoașterea dreptului la religie este excluderea oricărei aprecieri din partea statului a legitimității anumitor credințe religioase sau a modalităților în care acestea se exprimă „în sine” (cauza *Hassan et Tchaouch c/Bulgarie*, CEDH). Aceasta se regăsește în obligativitatea asigurării pentru grupările religioase a condițiilor minime de funcționare colectivă a libertății de religie: dreptul la personalitate juridică a grupărilor asociate sub motivația credinței și respectarea autonomiei instituționale²⁵.

Totuși, cele de mai sus nu duc la renunțarea, de către stat, la atribuțiile sale legate de garantarea drepturilor și libertăților fundamentale, inclusiv la dreptul de a nu fi discriminat, de recunoașterea identităților colective și de promovarea binelui public. Într-o societate cu diversitate religioasă, din faptul că „dreptul fidelilor la libertatea religioasă presupune posibilitatea comunității religioase în cauză *de a ființa în mod pașnic, fără niciun amestec arbitrar din partea statului*”²⁶, rezultă obligația sa de a determina un cadru general tolerant al vieții religioase.

Ca primă atribuție a autorităților s-a amintit protejarea persoanelor față de acțiunea unor actori religioși care, în numele viziunilor religioase pe care le promovează, atentează la drepturile și libertățile acestora. Este motivația care a legitimat adoptarea Recomandării nr. 1412/1999 privitoare la secte de către Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei. Preocuparea Adunării Parlamentare nu era caracterul insolit al anumitor grupări religioase, ezoterice ori spirituale, ci alegațiile referitoare la „rele tratamente, viol, neglijență, îndoctrinare prin spălarea creierelor și neîncadrarea la școală” cărora le-ar fi căzut victime unii membri ai lor²⁷. În special, Adunarea dădea o mare importanță „protejării celor mai vulnerabile grupuri și, în special, copiilor membrilor grupurilor religioase, ezoterice sau spirituale”²⁸.

mozaică – înseamnă că motivația este de natură mai generală, a recunoașterii unui anumit rol jucat de către culte *în general*.

²⁵ Jean-Pierre Schouppe, L'éclosion de la liberté de religion dans la jurisprudence de la Cour européenne des Droits de l'Homme, Bulletin d'information sur les droits de l'homme, Strasbourg, 18 mars 2004.

²⁶ Corneliu Bîrsan, Convenția europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole, Vol. I, Drepturi și libertăți, Ed. C.H. Beck, București, 2005, p. 712.

²⁷ (<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=assembly.coe.int%2FDocuments%FAdoptedText>)
Ar fi totuși de notat la acest punct faptul că sintagma „spălarea a creierelor” a fost contestată sistematic în doctrina libertății de conștiință, gândire și religie.

²⁸ Ibidem.

Aceste situații sunt, desigur, extreme, nelegate de contextul prezenței unor simboluri religioase pe pereții claselor. Ele rămân totuși relevante pentru înțelegerea felului în care interpretăm principiul neutralității statului în materie religioasă.

Alt exemplu care argumentează că recunoașterea autonomiei cultelor nu poate legitima dezinteresul statului pentru potențialele victime este dat de principiile directoare privind protecția internațională în legătură cu solicitările de azil pe motive de religie²⁹.

Restricțiile și limitările permissive pot include măsuri preventive împotriva activităților criminale (de exemplu, omuciderile ritualice) sau a practicilor tradiționale periculoase și/sau limitări ale practicilor religioase care afectează interesul superior al copilului, conform standardelor dreptului internațional. O altă restricție justificată, chiar necesară, poate face referire la criminalizarea discursurilor ce invită la ură, inclusiv când sunt comise în numele religiei. Nu prezintă relevanță faptul că o restricție a exercitării libertății religioase găsește suportul majorității populației țării de origine a solicitantului și/sau că este limitată la manifestarea unei religii în public.

Statul este îndrituit să aibă în vedere conținutul dogmelor religioase atunci când se încalcă libertatea conștiinței, gândirii și credinței. O arată chiar jurisprudența Curții de la Strasbourg. În cazul *Leyla Sahin c. Turcia*, petenta, Leyla Sahin, studentă musulmană, fusese exclusă de la o universitate publică din Istanbul datorită insistenței ei de a folosi voalul islamic, în ciuda interdicției explicite de a-l purta. Cazul a ajuns în final la CEDO, iar Curtea a respins plângerea reclamantei. Argumentul principal al CEDO a fost nevoia de protecție a femeilor în lumea musulmană față de presiunea ce se exercită asupra lor pentru a urma practici religioase împotriva cărora nu pot opune libera lor voință. Cu alte cuvinte, statul turc are motive și atribuții să introducă norme necesare emancipării femeilor în raport cu elementul religios³⁰. Termenul „emancipare” nu trebuie înțeles aici ca o politică care să însemne judecarea de către stat a unei dogme religioase sau a alteia, ci veghea acestuia asupra situației persoanei în raport cu valorile centrale ale demnității – fundamentul drepturilor și libertăților.

Cineva ar putea remarca că în cazul *Leyla Sahin c. Turcia* este vorba despre posibilitatea statului de a lua măsuri în sensul protejării femeilor prin interdicția purtării voalului islamic în cadrul universitar, nu de obligația de a o face. Ceea ce clarifică exemplul dat este felul în care trebuie înțeles principiul neutralității statului.

În sfârșit, ar fi de menționat că tocmai actualul Colegiu Director al CNCD a renunțat la „neutralitatea” invocată atunci când, în Hotărârea din 18.01.2006, a stabilit că „afirmațiile preotului S.I., referitoare la orientarea sexuală a lui Popa Mircea Gabriel, constituie acte de discriminare conform dispozițiilor art. 2 alin. (1) și (3) și art. 19 din O.G. nr. 137/2000”³¹. Unul dintre membrii Colegiului Director, dl. Ioniță Gheorghe luase distanță de poziția majoritară și susținuse într-o opinie separată că „(1) Preotul S.I. propovăduiește percepțele credinței ortodoxe; (2)

²⁹ A se vedea „Principii directoare privind protecția internațională. Solicitățile de azil pe motive de religie ce intră sub incidența art. 1A(2) al Convenției din 1951 și/sau sub incidența Protocolului din 1967 privind Statutul Refugiaților”, în secțiunea a IV-a a acestui număr al *NRDO*.

³⁰ Gabriel Andreescu, *Ocuparea spațiului secular. Libertatea de conștiință versus limitele libertății de religie instituționale*, în *Revista Română de Drepturile Omului* nr. 29/2005, p. 16.

³¹ Hotărârea CNCD: afirmațiile preotului Ion Stanciu cu privire la orientarea sexuală a cantorului bisericesc, în *Revista Română de Drepturile Omului* nr. 28/2005, p. 67-74.

Preotul, ca slujitor recunoscut al Bisericii Ortodoxe Române are obligația de a milita pentru apărarea valorilor Bisericii Ortodoxe; (3) Homosexualitatea este considerată de către Biserica Ortodoxă Română drept păcat împotriva firii. Din această perspectivă, homosexualii sunt păcătoși”.

În această chestiune, dau dreptate dlui. Ioniță Gheorghe: opiniile preotului S.I. sunt apărate de dreptul său la religie și la exprimare. În același timp, tocmai recunoașterea acestor drepturi explică de ce nu este firesc ca în școlile publice educația religioasă să aibă o natură confesională. Într-adevăr, educația confesională înseamnă inerent educarea elevilor în spirit homofob, tot la fel cum ea conduce la o viziune inegalitară asupra femeilor, plasate într-o poziție inferioară, de „păcătoase”, în spiritul dogmei religioase.

Cu atât mai clară devine implicarea statului în combaterea diferitelor surse de discriminare într-o democrație militantă, așa cum a devenit România prin adoptarea O.G. nr. 137/2000 și a O.U.G. nr. 31/2002. O democrație militantă relativizează exercițiul drepturilor și libertăților fundamentale pentru a da mai multă rezistență valorilor democratic-constituționale. Această perspectivă subliniază caracterul complex a ceea ce dreptul internațional – Pactul internațional pentru drepturile civile și politice (PIDCP), Convenția europeană a drepturilor omului și intern numește „libertate de conștiință, de gândire, de religie”.

Dimensiunea religioasă a acestei forme de libertate permite distincția dintre „convingerile religioase” și „opinii” sau „idei”, primele implicând, printre altele, „puncte de vedere care ating un anumit nivel de forță, de seriozitate, de coerență”³². O altă dimensiune a ceea ce este garantat de art. 18 al PIDCP și respectiv, art. 9 al Convenției este „gândirea”. În contextul analizei noastre, este important de notat că „prin recunoașterea explicită a libertății de gândire, statele semnatare ale Convenției au acceptat interdicția îndochinării, în sensul practicării unui învățământ cu caracter ideologic, a populației și mai ales a tineretului”³³. În ceea ce privește dimensiunea de conștiință a libertății complexe garantate la nivel internațional, ar fi de menționat distincția făcută de Curtea de la Strasbourg, atât de relevantă în contextul nostru, mai ales în conexiune cu citatul anterior, când a decis că „obligația impusă copiilor de a urma, în cadrul școlii, un curs de educație morală și socială nu constituie o încălcare a libertății de conștiință, deoarece nu este vorba, într-o asemenea situație, de o îndochinare *politică sau religioasă* (s.n.)”³⁴. Din cele de mai sus rezultă că dacă statul se consideră obligat să introducă anumite restricții în exercitarea drepturilor și libertăților fundamentale în scopul apărării valorilor democratic-constituționale, el nu poate să o facă în mod legitim în raport cu gândirea și conștiința, dacă nu și în raport cu religia. Nu se poate ca exercițiul gândirii și conștiinței să fie limitat, iar exercițiul religiei nu, tocmai pentru că toate trei sunt doar fațete ale unei singure libertăți complexe. Or, CNCD a sancționat în ultimii ani exercițiul dreptului de gândire și de exprimare în numele combaterii discriminării. Cum ar putea CNCD să invoce legitim neutralitatea statului în materia libertății la religie, dar să o nege în ceea ce privește libertatea gândirii?

Comentariul anterior nu reprezintă o invitație făcută CNCD de a se situa pe poziția democrației militante prin felul în care tratează principiul neutralității statului. Din contră,

³² A se vedea cazul *Campbell and Cosans c. United Kingdom*.

³³ *J.A. Frowein*, *Commentaire...*, apud. *Corneliu Bîrsan*, op. cit., p. 706.

³⁴ *Bernard et autres c. Luxembourg*.

aș milita pentru „neutralitatea militantă” a statului, adică a ieșirii sale din condiția autorității care limitează/sanționează, în favoarea unui rol pozitiv, de promovare și condiționare a asistenței publice în funcție de valorile constituționale ale democrației liberale³⁵. Ceea ce subliniez la acest punct este faptul că CNCD nu poate să conteste principiul neutralității statutului în anumite situații și să îl invoce ca scuză a non-intervenției în alte cazuri. Legitimitatea CNCD depinde de coerența pozițiilor sale.

Ultimul paragraf are doar menirea să clarifice contextul în care CNCD are de judecat tema „valorilor de inferiorizare a femeilor”, într-un cuvânt, tema androcen-trismului. Deși simbolurile religioase în cauză sunt de fapt icoanele, ceea ce pune în discuție dogma religiei ortodoxe asupra autonomiei femeii, petiția profesorului Emil Moise implică orice simboluri religioase³⁶. Problema de fond a CNCD nu ar fi cea a neutralității față de dogmele religiei ortodoxe ori ale altor religii, cât a situării față de promovarea unor principii confesionale cu aspecte de gen în instituțiile publice, în particular, în învățământul public. A fi neutru față de dogmele religioase nu este același lucru cu a promova, prin mijloacele statului, astfel de dogme³⁷.

4.2. Tema prezenței icoanelor din școli

Argumente privind discriminarea persoanelor ale căror credințe și gândire sunt incompatibile cu prezența icoanelor în instituțiile de învățământ public

Accentul petiției profesorului Emil Moise cade pe efectul pe care-l pot avea simbolurile confesionale expuse în unitățile de învățământ asupra elevilor care nu împărtășesc din motive religioase sau filozofice opțiunile confesionale amintite. Colegiul Director al CNCD a luat în considerare acest aspect când a invocat cauza *Otto-Preminger-Institut c. Austria*. Ideea este că respectul sentimentelor religioase ale unor credincioși, în sensul art. 9 din Convenție, poate fi considerat încălcat *prin reprezentări provocatoare ale unor obiecte de venerație religioasă*, aflate în conflict cu spiritul de toleranță ce trebuie să caracterizeze o societate democratică³⁸.

Tema reprezentărilor provocatoare ale unor simboluri de venerație religioasă are drept corespondent, în contextul nostru, tema încălcării cu autoritate a unor elemente confesionale. Un caz în care Curtea Europeană a invocat explicit problematica autorității este *Dahlab c. Elveția*. O învățătoare trecută la religia musulmană a început să poarte voalul islamic și a refuzat, în ciuda cererii inspectoratului școlar, să

³⁵ A se vedea aceste argumente pe larg în *Gabriel Andreescu*, Neutralitatea militantă a statului în „conflictul” dintre libertatea religioasă și libertatea de expresie, în *Noua Revistă de Drepturile Omului* nr. 2/2006, p. 33-48.

³⁶ Se cuvine de menționat în context autonomia femeii este negată astăzi, practic, de majoritatea sistemelor religioase – a se vedea *Karl Elisabeth Børresen*, Religious Confronting Women's Human Rights: The Case of Roman Catholicism, în *Tore Lindhol, W. Cole Durham, Bahja G. Tahzib-Lie* (eds.), *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2004, p. 547.

³⁷ Cu atât mai mult cu cât nu există atitudini religioase imuabile. Ele evoluează. Mai mult, conform unor teologi, un instrument central în reformarea feminisă a creștinismului ar fi chiar interpretarea dinamică a scripturilor și tradițiilor ortodoxe și catolice (*Karl Elisabeth Børresen*, op. cit., p. 558).

³⁸ *Corneliu Birsan*, Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole, Ed. C.H. Beck, București, 2005, p. 718.

renunțe la el în timpul orelor de clasă. A fost concediată, a depus plângere, iar instanțele elvețiene au dat dreptate instituției angajatoare. S-a adresat, ca urmare, Curții de la Strasbourg care a găsit atitudinea statului elvețian motivată. Printre alte argumente, unul a fost acela că autoritatea învățătoarei, poziția de influență și încredere pe care o deține asupra unor elevi impresionabili, vulnerabili, interferează cu dezvoltarea morală și religioasă a elevilor³⁹.

În corespondentul românesc, rolul învățătoarei este jucat de stat, iar în locul voalului se află icoanele. Acestea afirmă voința religioasă a unei majorități într-o unitate de învățământ care se bucură de autoritatea statului. Subiecții care urmează învățământul obligatoriu sunt elevi presupuși a avea credințe și opinii filozofice diferite. Încadrarea în unitatea de învățământ folosește un criteriu teritorial. Ca urmare, nu se poate face absolut nicio presupunere asupra opțiunilor religioase ale copiilor arondați la o anumită școală sau părinților acestora. Chiar dacă ar fi posibil acest lucru, și nu este⁴⁰, oricum nu se pot face presupuneri asupra opiniei lor cu privire la prezența icoanelor pe pereții claselor.

Cazul *Dahlab c. Elveția* arată că în analiza situației ridicate de prezența icoanelor în instituțiile de învățământ public românești există posibilitatea punerii în valoare a jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului folosind nu litera – căci nu există o identitate de situații – ci logica și spiritul ei. Este de amintit astfel că instanța europeană a avut de apărut dreptul statului de acorda elevilor o educație care se afla în opoziție cu atitudinile radicale ale părinților, fie acestea fundamentalist religioase, fie ateist extreme. Cazul *Kjeldsen, Busk Madson și Pedersen c. Danemarca* este consecința cererii unor părinți de a interzice educația sexuală „integrală și obligatorie” ca fiind contrară credinței lor creștine. Curtea Europeană a Drepturilor Omului a găsit că acest tip de educație nu reprezintă o îndoctrinare, ci o cale de a asigura informației despre sexualitate „mai multă corectitudine, precizie, obiectivitate și științificitate”⁴¹.

În cazul *Angelini c. Suedia*, Curtea a acordat dreptate statului în fața părinților a căror atitudine atee i-a făcut să ceară Ministerului Educației suedez să le excepteze copiii de la frecventarea orelor de cunoștințe religioase. Curtea a contrazis opinia părinților despre încălcarea dreptului copiilor de a nu fi îndoctrinați prin aceste ore, în măsura în care educația cuprindea informații despre religie și nu avea caracter confesional.

Dacă conexăm perspectiva Convenției privind drepturile copilului și jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului expusă în exemplele anterioare, rezultă principiul de bază, al nevoii de a proteja copilul de orice autoritate religioasă excesivă, fie că aceasta vine din partea părinților, fie că provine de la stat. Cum exprimă

³⁹ *Bahia G. Tahzib-Lie*, Dissenting Woman, Religion and Belief, and the State: Contemporary Challenges that Require Attention, în *Tore Lindhol, W. Cole Durham, Bahia G. Tahzib-Lie* (eds.), Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2004, p. 476.

⁴⁰ Noua Lege nr. 489/2006 stabilește în art. 5 alin. (5) că „Este interzisă prelucrarea datelor cu caracter personal legate de convingerile religioase sau de apartenența la culte...”.

⁴¹ *Geraldine van Bueren*, The Right to be the Same, The Right to Be Different: Children and Religion, în *Tore Lindhol, W. Cole Durham, Bahia G. Tahzib-Lie* (eds.), Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2004, p. 567.

Geraldine van Bueren într-o formulare admirabilă, copilul are dreptul să fie la fel cu comunitatea din care provine, dar și dreptul să fie diferit de aceasta. „Pentru mulți copii, libertatea de religie sau credință înseamnă libertatea față de restricțiile religioase care le afectează negativ viața. Copiii se află oricum sub riscul de a suporta abuzul de putere al adulților, iar abuzul credințelor religioase poate duce la dominația adultului, mai degrabă decât la un adevărat exercițiu al responsabilităților. Religia nu trebuie folosită ca un paravan pentru susținerea unor practici contrare dreptului internațional sau intern al copilului”⁴².

Argumente privind rolul icoanelor ca element al sistemului educației religioase în unitățile de învățământ public

Colegiul Director al CNCD a realizat legătura dintre problema icoanelor și problema mai generală a sistemului de învățământ. El s-a simțit obligat să observe că: „Neutralitatea obligă statul ca să procedeze la formarea structurii, supravegherii învățământului și a programei școlare într-un mod care să *transmită obiectiv, critic și pluralist* către elevi informațiile despre religii și știință. Instituția de învățământ public nu se poate obliga față de nicio religie sau credință, ci trebuie să ofere posibilitatea de opțiune liberă și fundamentată. Predarea generală, totală, obiectivă și echilibrată a cunoștințelor trebuie să se realizeze structural, prin întreaga organizare a instituției de învățământ”.

În analiza sa, Colegiul CNCD a luat în considerare și opinia Comisiei Europene a Drepturilor Omului în cauza *X c. Suedia*, conform căreia statele dispun de o marjă de apreciere în reglementarea învățământului public având însă datoria „să se abțină de la practicarea oricărei forme de îndoctrinare ce ar putea afecta convingerile filozofice și religioase ale părinților”.

Aș insista asupra următorului aspect. Când este pus în discuție dreptul elevilor de a nu fi îndoctrinați, există o altă referință de primă autoritate: Convenția cu privire la drepturile copilului⁴³. Într-adevăr, Convenția europeană a drepturilor omului nu este orientată spre drepturile copilului, de aceea, atunci când vorbește despre dreptul la conștiință, gândire și religie, pune în evidență drepturile părinților. Conform art. 29 al Convenției cu privire la drepturile copilului:

Statele-părți sunt de acord că educația copilului trebuie să urmărească:

- a) dezvoltarea plenară a personalității, a vocațiilor și a aptitudinilor mintale și fizice ale copilului;
- b) cultivarea respectului pentru drepturile omului și libertățile fundamentale, precum și pentru principiile consacrate în Carta Națiunilor Unite;
- d) pregătirea copilului să își asume responsabilitățile vieții într-o societate liberă, într-un spirit de înțelegere, de pace, de toleranță, de egalitate între sexe și prietenie între popoarele și grupurile etnice, naționale și religioase și cu persoanele de origine autohtonă.

Este evident că prevederile de la lit. c) a art. 29, care privesc educarea copilului în spiritul respectului „față de identitatea și valorile sale culturale”, trebuie făcute

⁴² Idem, p. 561-562.

⁴³ Dovadă a importanței ei în cadrul acordurilor internaționale, Convenția cu privire la drepturile copilului a fost ratificată de România după schimbarea de regim, în anul 1990.

compatibile cu celelalte cerințe ale Convenției cu privire la drepturile copilului: dezvoltarea plenară a personalității, respectul pentru drepturile omului și libertățile fundamentale etc. De altfel, ideile se regăsesc în Convenția privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului ratificată de România încă din 1964⁴⁴. Acest instrument vorbește și el despre nevoia ca educația să vizeze „deplina dezvoltare a personalității umane și întărirea respectului drepturilor omului și a libertăților fundamentale” și favorizarea „înțelegerii, toleranței și prieteniei între toate națiunile și toate grupurile rasiale sau religioase” (art. 5).

Nu doar că nu se admite ca statul să practice îndobrocarea, el are chiar obligația pozitivă de a asigura elevilor condițiile unei gândiri deschise. Printre altele, acest principiu se regăsește în semnarea Declarației Principiilor Toleranței proclamată și semnată de statele membre ale Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură la 16 noiembrie 1995. În art. 4.1 al Declarației, statele asumă drept „imperativul prioritar” promovarea metodelor sistematice și raționale de predare a toleranței care să se adreseze la sursele culturale, sociale, economice, politice și religioase ale intoleranței. Ele promit să promoveze acel tip de educație care îi ajută tineri să-și dezvolte capacitățile de a-și formula o părere proprie, de a avea o reflexie critică și de a judeca în termeni etici (art. 4.3). „Noi ne luăm angajamentul”, spune textul Declarației pe care și-a pus semnătura și România, „de a acorda o atenție deosebită îmbunătățirii instruirii învățătorilor, programelor de studii, conținutului manualelor și cursurilor și a altor materiale pedagogice, inclusiv noilor tehnologii educaționale, în vederea instruirii unor cetățeni activi și responsabili, deschiși spre alte culturi, capabili să aprecieze valoarea libertății, respectarea demnității umane și diferențelor dintre ele și care să fie în stare să prevină conflictele sau să le rezolve prin mijloace non-violente”⁴⁵.

Toate aceste principii au fost preluate de Legea autohtonă a învățământului. Articolul 3 alin. (2) al Legii enunță că „Idealul educațional al școlii românești constă în dezvoltarea liberă, integrală și armonioasă a individualității umane, în formarea personalității autonome și creative”. Finalitatea sa este formarea personalității umane prin:

- a) însușirea cunoștințelor științifice, a valorilor culturii naționale și universale;
- b) formarea capacităților intelectuale, a disponibilităților afective și a abilităților practice prin asimilarea de cunoștințe umaniste, științifice, tehnice și estetice;
- c) asimilarea tehnicilor de muncă intelectuală, necesare instruirii și autoinstruirii pe durata întregii vieți;
- d) educarea în spiritul respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, al demnității și al toleranței, al schimbului liber de opinii;
- e) cultivarea sensibilității față de problematica umană, față de valorile moral-civice, a respectului pentru natură și mediul înconjurător;
- f) dezvoltarea armonioasă a individului prin educație fizică, educație igienico-sanitară și practicarea sportului;
- g) profesionalizarea tinerei generații pentru desfășurarea unor activități utile, producătoare de bunuri materiale și spirituale.

⁴⁴ Decretul nr. 149/02.04.1964.

⁴⁵ Este evident că aceste angajamente nu pot exclude manualele și cursurile pe care le învață elevii la ora de religie.

În concluzie, prezența simbolurilor religioase trebuie corelată cu problema mai generală a educației religioase. Colegiul Director al CNCD a făcut acest lucru prin trimitere la tema protejării copiilor față de orice fel de îndoctrinare, așa cum este ea tratată în opiniile Curții Europene a Drepturilor Omului, nu și la obligațiile pozitive ale statelor. Am arătat că jurisprudenței Curții i se adaugă obligații internaționale de autoritate, în primul rând Convenția cu privire la drepturile copilului.

În Hotărârea Colegiului Director al CNCD, ca și în petiția profesorului Emil Moise, nu există însă referiri la cazuistică, la faptele care demonstrează efectele negative ale educației religioase reale. Sigur, nici în Hotărâre, nici în petiție nu era locul și spațiul unor inventare factuale. În același timp, funcția icoanelor în unitățile de învățământ nu poate fi percepută fără analiza educației religioase în școli în derularea ei concretă. Iată de ce problema pe care o avea de rezolvat CNCD ar fi beneficiat de luarea în considerare a unui material factic care-și avea locul în anexe.

Abuzurile împotriva copiilor în conexiune cu educația religioasă

În ceea ce privește educația religioasă în viața de zi cu zi, cercetările rămân surprinzător de puține⁴⁶. Există în schimb o cantitate variată de informații punctuale – mărturii, scurte evaluări – care oferă o imagine de fond asupra a ceea ce se întâmplă, în cazul educației ortodoxe în orice caz. Fără acest material factic, orice analiză va pierde o parte considerabilă din miza disputei din jurul prezenței icoanelor în școlile publice. Că icoanele sunt o parte a procesului, o sursă de autoritate simbolică în raport cu ceea ce se întâmplă în timpul orelor de religie este și concluzia investigațiilor de teren. Acestea arată – rămânând la un singur exemplu – că la toate orele de religie li se solicită elevilor să facă semnul crucii cu fața orientată către una dintre icoanele aflate pe pereții clasei⁴⁷.

O sursă de informație privind conținutul educației religioase sunt manualele școlare. Or, chiar un manual de *Religie*, precum este cel de clasa a XI-a, coordonat de Secretarul de Stat pentru Culte, Adrian Lemeni (elaborat împreună cu Jean Nedelea, Georgian Păunoiu, Silviu Tudose), folosește un limbaj insultător și calomniator la adresa unor grupări religioase precum Martorii lui Iehova, Baha'i, Mormonii. Acestea sunt numite „secte” și acuzate că „sub masca binelui (...) câștigă adepți prin

⁴⁶ A se vedea, de exemplu, *Lavinia Stan, Lucian Turcescu*, Religious Education in Romania, *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 38, no. 3 (September 2005), p. 381-401. A se vedea, de asemenea, *Emil Moise*, Relația Stat-Biserică în privința educației religioase în școlile publice din România. Cercetarea care stă la baza acestei lucrări face parte din proiectul *Harta actorilor și problemelor aderării la Uniunea Europeană*, proiect derulat de Fundația pentru o Societate Deschisă. Textele studiilor și anexele acestora pot fi accesate pe pagina de internet a *Fundației* (www.osf.ro). A se vedea și *Gabriel Andreescu*, Biserica Ortodoxă Română ca actor al integrării europene (www.humanism.ro). La ora actuală se derulează două proiecte cu acest subiect, unul al Solidarității pentru Libertatea de Conștiință, celălalt al Ligii Pro Europa.

⁴⁷ A se vedea interviurile făcute de profesorul Emil Moise la Școala generală nr. 1, Școala generală nr. 15, Liceu Pedagogic, Grup Școlar Costin Nenițescu, Grup Școlar Industrial Contactoare, Grup Școlar Servicii și Meserii, Colegiul Agricol Constantin Angelescu, Liceul de Artă, Liceul B.P. Hașdeu (toate din Buzău), Școala generală Pleșcoi, Școala generală Săgeata, Grup Școlar Industrial Berca.

folosirea de mijloace nedemne de misiunea creștină, îndoctrinare, mituire, șantaj, exploatarea sărăciei, fanatism”⁴⁸.

Dacă în cadrul educației religioase propaganda împotriva altor comunități de credință se face chiar și „la lumina zilei”, este de bănuț că aceasta atinge cote mult mai acute în practică. Profesorul Emil Moise are meritul de a fi făcut cercetări sistematice pe acest subiect în instituțiile de învățământ din Buzău și de a fi confirmat bănuiala⁴⁹. Conform investigațiilor sale, bisericile care nu aparțin confesiunii ortodoxe sunt prezentate la orele de religie ca fiind un pericol pentru ortodocși, dacă aceștia ar intra în ele. „Advenștișii denigrează Biserica Ortodoxă (...) pentru ei biserica este stăpânită de diavol, iar singurul adăpost de acesta este casa lor”⁵⁰; „Martorii lui Iehova este una dintre cele mai periculoase secte (...) una dintre formele de fanatism religios”. Într-o școală în apropierea căreia se afla un așezământ al Bisericii Adventiste de ziua a Șaptea, profesorul le-a spus elevilor: „Dacă intrați într-o biserică adventistă dă tractorul peste voi”.

Denigrarea altor confesiuni poate fi doar implicită. La una dintre școlile investigate, profesoara de *Religie* le-a spus copiilor că Dumnezeu îi iubește numai pe ortodocși⁵¹, în condițiile în care din colectivul clasei făceau parte o elevă de credință mozaică și una de credință evanghelică⁵².

O problemă gravă identificată de Emil Moise este înfricoșarea elevilor foarte mici. Într-un caz, la clasele primare, profesoara de religie le spunea elevelor și elevilor că „dacă nu vin la școală cu cruciuliță la gât o să apară diavolul și vor păți numai lucruri rele”⁵³. Mama unei eleve de clasa I i-a declarat dlui. Moise că fata ei se trezea plângând noaptea, întrucât la clasă profesoara le-a desenat *diavolul* pe tablă. Domnul Emil Moise povestește că întrebând profesoara asupra celor întâmplate, aceasta a răspuns: „Atâta timp cât Fecioara Maria – care veghează la buna desfășurare a activității ei – nu i-a atras atenția, înseamnă că nu a greșit”⁵⁴.

La o altă școală, la clasele primare, profesorul de religie le spunea copiilor de clasă primară că „pe umărul drept aveți un îngerăș, iar pe umărul stâng un drac, prin urmare aveți grijă cum vă închinați; dacă începeți cu partea stângă, vă închinați dracului”.

Astfel de situații, care pot părea celor din afara sistemului de învățământ aproape neverosimile, nu reprezintă abuzuri ascunse cu grijă de către autorii lor. Profesorii de religie au o autoritate evidentă în școli și o exercită fără să le fie contestată chiar

⁴⁸ Adrian Lemeni (coord.), Jean Nedelea, Georgian Păunoiu, Silviu Tudose, Manual de Religie, clasa a XI-a, Ed. Corint, București, 2006, p. 91.

⁴⁹ A se vedea *Emil Moise*, Relația Stat-Biserică în privința educației religioase în școlile publice din România.

⁵⁰ Din caietul de religie al unui elev de clasa a IX-a: Grupul Școlar Industrial Contactoare, Buzău.

⁵¹ Clasa a V- a, anul școlar 2003- 2004, Liceul de Artă Buzău.

⁵² Iată urmările înregistrate de profesorul Moise: „Deși una dintre colege a protestat chiar în timpul orei: «Doamnă profesoară, eu cred că Dumnezeu ne iubește pe toți – nu numai pe ortodocși, ci și pe colegele noastre», reacția negativă nu a întârziat să apară, unii/unele colegi/colege îndepărtându-le, în pauză, pe cele două fete spunând că sunt «spurcate»”.

⁵³ Liceul de Artă, anul școlar 2001-2002.

⁵⁴ Situații similare au fost identificate și la Școala generală nr. 1, unde mai mulți părinți au hotărât să schimbe profesorul.

atunci când ea intră în conflict cu prevederile legale, morale sau educaționale. Iată următoarea mărturie privitoare la un caz din perioada gimnaziului:

Țin minte un episod petrecut în timpul orei de istorie. Profesoara, foarte tânără, absolventă de psihologie și istorie, se întâmpla să fie catolică. În programa de Istorie medievală era cuprinsă o lecție care cuprindea informații despre papalitate și biserica catolică în Evul mediu. În mijlocul lecției, profesoara de religie a intrat și i-a cerut profesoarei de istorie să înceteze lecția și, nu mai rețin exact, să nu le mai bage în cap copiilor prostii⁵⁵.

Atitudinea profesorilor de religie ortodoxă din școli, incompatibilă cu principiile educaționale, copiază poziția Ierarhiei, iar siguranța cu care ei promovează intoleranța la orele de *Religie* este reflexul autorității de care se bucură reprezentanții Bisericii în viața școlii. Citez mărturia unui elev:

La deschiderea școlii a fost invitat și Prea Sfințitul Casian, episcopul Dunării de jos, care după ce a binecuvântat școala și elevii care îi urmau cursurile a ținut un discurs despre nocivitatea sectelor, despre gravul prejudiciu pe care acestea le provoacă în societatea religioasă, despre impactul nefast asupra copiilor atât de ușor de influențat. Timp de aproximativ de 30 de minute, elevii care așteptau să intre în clase au asistat la un monolog al episcopului, fără a putea obiecta sau fără a se putea sustrage, deoarece urmau să intre în clase alături de profesori⁵⁶.

Atitudinea inculcată elevilor ortodocși față de catolicism – și nu doar față de „sectele” neoprotestante, așa cum se sugerează cel mai des – rezultă și dintr-un episod descoperit de Doina Jela, cu privire la povestea unei mame despre „pățaniile” fiicei sale:

Când era în clasa întâi, la ora de religie li s-a spus că dacă atunci când se închină nu țin cele trei degete împreună, iar restul strânse, le va intra dracul în palmă. Am avut probleme pentru că de frică nu dorea să se mai închine. Am luat atitudine la ședința cu părinții. A fost greu pentru că m-am lovit de unele idei învechite și de unii părinți care mi-au spus cu o nonșalanță uimitoare că este adevărat. Mi-a luat mult timp să-i fac să înțeleagă că această afirmație, pe lângă faptul că sperie copiii, nu reprezintă decât o discriminare la adresa catolicismului. Și întâmplarea a avut loc la o școală cu pretenții din centrul Capitalei. Profesor: absolvent de Teologie așteptând să fie hirotonisit⁵⁷.

Realitatea educației religioase din România este absolut incompatibilă cu standardele privind libertățile și drepturile fundamentale, cu drepturile copilului și cu principiul interesului superior al copilului, cu valorile educației moderne, cu principiile democrației și, în concluzie, cu interesul public. Este relevant să punem practicile educației religioase amintite față în față cu unul dintre principiile Declarației privind eliminarea tuturor formelor de intoleranță și de discriminare din motive de religie sau credință, acela că „practicile unei religii sau credințe în care este crescut un copil nu trebuie să aducă atingere sănătății sale fizice sau mintale sau dezvoltării sale depline” [art. 5 alin. (5)]. Simbolurile religioase din unitățile de învățământ sunt o componentă

⁵⁵ Mărturia lui C.D. – decembrie 2006.

⁵⁶ Mărturia lui L.C.A. – decembrie 2006. Evenimentul a avut loc într-o școală de prestigiu din Galați.

⁵⁷ <http://www.observatorcultural.ro/informatiiarticol.phtml?xid=16844&print=true>

intim legată de acest sistem. Ele participă la educația intolerantă și discriminatorie și, ca atare, prezența lor pe pereții instituțiilor de învățământ public constituie un act de intoleranță și discriminare.

Ministerul Educației și Cercetării, nu CNCD, are obligația să aducă învățământul românesc la standarde decente. Elementele discriminatorii din învățământ cad însă și în domeniul de competență al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării și, ca urmare, CNCD ar trebui să dea importanța cuvenită combaterii acestui flagel care afectează educația religioasă în România. „Recomandarea”⁵⁸ de a afișare a simbolurilor religioase *doar* în cursul orelor de religie sau în spațiile destinate exclusiv învățământului religios reprezintă un pas important, însă doar un început, în efortul de combatere a numeroaselor și variatelor cazuri de discriminare din instituțiile de învățământ din România.

Este necesar să se sublinieze că în raport cu diferitele aspecte ale sistemului educațional, prezența simbolurilor religioase în unitățile de învățământ public reprezintă doar o marginală fațetă a „problemei”. Nu se pune problema renunțării la învățământul religios, ci a reformării sale. Legea fundamentală enunță că „statul asigură libertatea învățământului religios”, iar referirea la garantarea prin lege a organizării lui în școlile de stat (art. 32) înseamnă o obligație a statului în acest sens. Prevederea de la art. 32 nu impune însă ca învățământul religios să aibă o natură confesională. Din contră, având în vedere alte valori constituționale, pentru a fi compatibilă cu ansamblul acestora, educația religioasă *exclude* vreun caracter confesional. Cine stabilește conținutul ei? Voi invoca în acest sens cuvintele lui Tim Jensen, „dreptul de a defini religia în sens nivel normativ [predată în școli] nu este un drept care poate fi atribuit religiei, cel puțin, nu religiei majoritare dominante”⁵⁹. Este necesar să se sublinieze că în raport cu diferitele aspecte ale sistemului educațional, prezența simbolurilor religioase în unitățile de învățământ public reprezintă doar o marginală fațetă a „problemei”. Nu se cere renunțarea la învățământul religios, ci a reformării sale. Legea fundamentală enunță că „statul asigură libertatea învățământului religios”, iar referirea la garantarea prin lege a organizării lui în școlile de stat (art. 32) impune statului o obligație în acest sens. Prevederea de la art. 32 nu spune însă ca învățământul religios să aibă o natură confesională. Din contră, pentru a fi compatibilă cu ansamblul celorlalte valori constituționale, educația religioasă *exclude* orice caracter confesional. Cine stabilește atunci conținutul educației religioase? Voi invoca cuvintele lui Tim Jensen, „dreptul de a defini religia în sens nivel normativ [predată în școli] nu este un drept care poate fi atribuit Bisericii, cel puțin, nu Bisericii majoritare dominante”⁶⁰.

⁵⁸ Pun cuvântul între ghilimele căci, deși CNCD se referă la „recomandare”, eliminarea faptelor calificate de CNCD drept discriminatorii constituie pentru MEC o obligație.

⁵⁹ *Tim Jensen*, Religious Education and the Secular State, delivered at the International Coalition for Religious Freedom Conference on „Religious Freedom and the New Millenium”, Berlin, Germany, May 29-31, 1998.

⁶⁰ Ibidem.